

Prosodiske strategier i norsk som andrespråk

Jan Kristian Hognestad
Universitetet i Stavanger

Sammendrag

Denne studien undersøker karakteristiske trekk ved norsk mellom-språksintonasjon og skisserer noen mulige fagdidaktiske konsekvenser. Innledningsvis gis en innføring i utvalgte prosodiske særdrag som lærere i norsk som andrespråk må være oppmerksom på, særlig ved begynnerundervisning av voksne. På denne bakgrunnen analyseres et materiale som består av tre case-eksempler på mellomspråk, der den sentrale målsettingen er å vise hvordan den faktiske intonasjonen i norsk som andrespråk kan være, sammenliknet med morsmålstaleres intonasjon. Funnene som presenteres, sammenholdes så kort med forholdene i et dialektområde som har århundrelang tradisjon for språkmøter, nemlig Troms og Finnmark. Avslutningsvis antydes noen strategier som, på grunnlag av de presenterte analysene, kan være aktuelle å bruke i andrespråksundervisning.¹

Nøkkelord: *fonologi, prosodi, intonasjon, tonelag, mellomspråk, andrespråklæring*

Innledning

Mange som underviser i norsk som andrespråk, rapporterer at sider ved prosodien hører til de emnene som ikke prioriteres særlig høyt i undervisningen. Dette kan det være klare grunner til. Når andrespråksinnlærere har kommet langt i innlæringsprosessen sin og behersker norsk bra, kan rett

nok fonetiske (og ikke minst prosodiske) trekk sies å høre til de sidene ved talen som fremdeles lettest avslører at norsk ikke er morsmålet deres. Særlig gjelder dette når det er snakk om voksne innlærere (Harnæs 2008:179). Erfarne lærere vil likevel kunne si at dette ikke skyldes mangler ved opplæringa, men at norsk prosodi simpelthen er svært vanskelig å gripe når norsk læres som andrespråk av folk som kommer til landet i voksenalder. Så vanskelig er den, at det ville være spilt møye å fokusere sterkt på prosodi når uttaletrening står på programmet, blir det hevdet.

Denne pessimismen knyttes gjerne spesifikt til tonelagsystemet i norsk, som jo er en sær egenhet i europeisk språksammenheng (Kulbrandstad og Kinn 2016:87). Konsekvensen kan da bli at siden lærere ikke kan gjøre seg håp om at voksne andrespråkselever vil snakke norsk med tonelag, tematiseres intonasjonsrelaterte spørsmål nesten ikke i det hele tatt. Når tonelag slik sett er en tapt sak, synes dermed risikoen å være stor for at den trekker med seg store deler av prosodifeltet, som da i betydelig grad kan usynliggjøres både fra undervisningen og fra diskusjonen om norsk som andrespråk.

Denne artikkelen skal ikke entydig utfordre vurderingen av norsk prosodi som et problemfelt i andrespråksammenheng, men likevel kan det være interessant å se på om det kan pekes på noen enkle prosodiske strategier som andrespråklærere kan legge inn som del av grunnopplæring i norsk. Det som videre framstår som et interessant forskningsspørsmål, er hvordan den realiserte prosodien hos andrespråkstalere faktisk er. Ikke minst gjelder dette trykk og især tone, siden innlærerne her altså møter norsk grammatikk på sitt mest intrikate. Og i tillegg til utfordringer som alle lærere på området stilles overfor, er det grunn til å minne om at det forekommer andrespråksinnlærere med svært høyt ambisjonsnivå: De ønsker å mestre norsk så bra som overhodet mulig, hvilket også inkluderer prosodien. Da må andrespråklærere både kjenne systemet og vanskelighetene det rommer. Det kan derfor være nyttig å etablere en enkel beskrivelse som konkret peker på prosodiske elementer som må være på plass hos en taler som etterspør uttaleferdigheter på nær-morsmålsnivå.

Den norske faglitteraturen på dette området kan ikke sies å være rikholdig. Husby og Kløve (2001:89-102) gir en innføring om trykk og tone i et andrespråkperspektiv, og dessuten fins det enkelte mindre empirisk baserte studier av andrespråk- og fremmedspråkinntonasjon, for eksempel Steien (2014) og Nielsen (2016).

I denne artikkelen gis det først en skisse av utfordringer som norsk prosodi byr på. Det analyseres deretter utvalgte case-eksempler som viser tonale strategier som tas i bruk hos talere som ikke mestrer den norske

prosodien fullt ut. En kort sammenlikning med språkforhold i det nordlige Norge blir så gitt, og til slutt kommer en oppsummering med noen framlegg til mulig innhold i en intonasjonskomponent i grunnopplæringa.

Noen sentrale trekk i norsk prosodi

Her er det gjort et utvalg av prosodiske språktrekk som er særlig relevante i andrespråksammenheng: korrekt plassering av trykk på ordnivå, korrekt fordeling av trykk på frasenivå og strukturering av tonal melodi knyttet til trykkstavelser.

Korrekt plassering av trykk på ordnivå

To innlærerproblemer kan her påpekes i norsk grammatikk: identifisering av hvilken stavelse som skal ha trykk i simplex-ord, og hvordan strategiene er for korrekt trykkplassering i sammensetninger. Vi må nok helt tilbake til norrønt for å finne et trykksystem som kunne sies å være enkelt å lære, nemlig det klassisk germanske systemet med førstestavelsestrykk. I et språk som moderne norsk er det grunn til å tro at heller ikke morsmålstalere primært anvender generelle trykkregler, men snarere har trykkplasseringen lagret i de leksikalske informasjonspakkene (Kristoffersen 2016:152f). En mulig hypotese kan være at det primært er når morsmålstalere møter helt nye ord i skrift og skal uttale dem, at de prøver å anvende regler som kan generaliseres ut av morsmålskompetansen. Kristoffersen tilrår dessuten en helt annen lingvistisk beskrivelse av trykk i norsk enn å si at norsk følger det germanske grunnmønsteret, men med en stor mengde unntak som involverer lånord. Beskrivelsen som presenteres, er at norske ord har trykk på en av de tre siste stavelser, der blant annet stavelsesvekt virker inn på den faktiske trykkplasseringen. Opprinnelig germanske ord er gjerne så korte at denne regelen i realiteten også dekker alle de norske ordene med førstestavelsestrykk.

Ser vi så på andrespråksinnlærere, er det absolutt tenkelig at de i sin mellomspråksgrammatikk generaliserer over ordforrådet de til enhver tid har og prøver ut en regelanvendelse som ikke nødvendigvis reflekterer norsk S1-grammatikk. Likevel kan det være grunn til å anta at også denne talergruppen i stor grad legger inn trykk som del av de leksikalske informasjonspakkene. Endelig bør det sies at trykk i svært liten grad fungerer betydnings-skilende i norsk, men samtidig er det ikke tvil om at ukorrekt trykkplassering ofte forstyrrer kommunikasjonen (Husby og Kløve 2001:90).

Også når det gjelder avledninger, en meget sentral prosess i norsk ord-danning, er generelle regler til dels vanskelige å gi. Noen få eksempler vil illustrere dette:

be'stemme
'anta
an'ledning
u'trivelig
'uaktuell

Vi ser her at også avledninger oppfører seg på måter som for en vanlig inn-lærer må fortone seg som uforutsigelige og som følgelig må læres ved leksikalsk trykkmerking snarere enn ved regelanvendelse. Ikke minst viser eksemplene at heller ikke morfologisk kunnskap som gjør det mulig å iden-tifisere avledningsmorfemer som *be-*, *an-* og *u-*, umiddelbart skaper mulighet for enkel regelformulering når det gjelder trykk.

Likevel er det kanskje særlig sammensetninger som byr på utfordringer. Til grunn for denne påstanden ligger selvsagt det faktum at sammenset-ninger er så frekvente i norsk. Geografisk kan Norge sies å ligge i et område som oppviser en såkalt sprachbund-effekt, ved at geografisk nærliggende språk som norsk, svensk, dansk, samiske språk, tysk, nederlandsk og finsk alle har betydelige innslag av sammensetninger i leksikon, mens språk utenfor dette området, som engelsk, fransk, russisk, osv. ikke har denne dominansen (Trosterud 2003). Fra norsk kjenner vi også et stort antall sammensetninger med mer enn to sammensetningsledd, noe som gjør det ytterligere vanskelig å avgjøre korrekt trykkplassering.

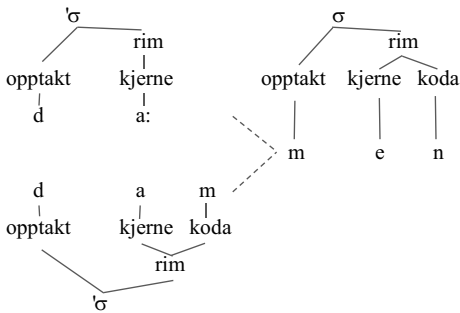
Hovedutfordringen med uttalen av sammensetninger er at hovedtrykket (') skal ligge på førsteleddet snarere enn på andreleddet som bestemmer ord-klasse og bøyning, og som typisk får bitrykk (,):

littera'tur,huset	(frekvent mellomspråkkuttale: litteraturhuset)
'frontkoll,i,sjonen	(frekvent mellomspråkkuttale: frontkoll'i'sjonen)

Tendensen er gjerne at andrespråkstalere logisk plasserer mest prosodisk prominens, altså hovedtrykket, på det man oppfatter som det grammatisk/semantisk sett mest prominente leddet, altså andreleddet.

Et ytterligere bidrag til dette problemfeltet er at vi i moderne norsk finner en uløselig forbindelse mellom trykk og stavelsesstruktur, jf. figur 1.

Figur 1: Eksempler på stavelsesstruktur i norsk: *damen* og *dammen*. Rimet i trykkstavelsen må enten ha lang vokal eller kort vokal + konsonant for å kunne bære trykk.

En stavelse som skal kunne bære hovedtrykk, må være det vi kaller *tung*. Dette tyngdekravet realiseres i stavelens *rim*, hvilket vil si kjernevokalen pluss eventuelle etterfølgende konsonanter, såkalte *kodakonsonanter*. Konsonanter før kjernen, såkalte *opptakter*, teller ikke i tyngderegnskapet. Er kjernevokalen lang, oppfyller den i seg selv tyngdekravet, men er den kort, må rimet inneholde en konsonant i tillegg (Kulbrandstad og Kinn 2016:82ff). Ordet *damen* har trykk på første stavelse ('da:.men), og siden a-en er lang, oppfylles tyngdekravet. Derimot har *dammen* kort a i trykkstavelsen, og da trenger stavelsen en konsonant i tillegg for å bli tung nok til å bære trykk. Det får den gjennom den fonetisk lange m-en, som dermed både fungerer som koda i trykkstavelsen og opptakt i stavelen etter ('dam.men). I sammensetninger må både hoved- og bitrykkstavelsene være tunge i samsvar med denne definisjonen.

Dette kompliserte samspillet mellom trykk og stavelstygnde/segmentlengde får betydelige uttalemessige konsekvenser. Forskjellen mellom lange og korte lydsegmenter er ikke bare viktig for å skille mellom ord som *hat* og *hatt*, men altså også for å sende de rette lydige signalene om trykkplassering.

Når disse forholdene rundt trykkprominens gis såpass fyldig omtale i en framstilling som nedenfor primært handler om tonale forhold, er det også på grunn av en annen uløselig forbindelse i norsk, nemlig den mellom trykk og tone. Siden et hovedtrykk alltid vil utgjøre starten på en tonal melodi, vil feil trykkplassering, eventuelt med feil segmentlengde som tilleggskon-

sekvens, også gi omfattende og lett persiperbare tonale forskyvninger ellers i taleteksten.

Korrekt fordeling av trykk på frasenivå

Et generelt fenomen som er aktuelt i alle språk med trykksystemer som likner på det vi finner i norsk, er talerens *fokuseringsstrategier*. Ikke alle ord i en ytring får realisert den muligheten til å bære hovedtrykk som ligger i den leksikalske spesifikasjonen for vedkommende ord. Hvilke ord som faktisk får realisert hovedtrykk, blir avgjørende for fokusforholdene i ytringen det inngår i. Ladd (2008) anvender et begrepsapparat som passer bra her: Han snakker om *pitchaksentuering*, *trykk* og *fokus*. Sammenhengen mellom disse termene kan kort framstilles slik: I en gitt ytring vil fokus tilordnes deler av ytringen og skape et *fokusdomene*. Et slikt domene kan være et enkeltord (snevert fokus) eller større ytringsdeler, eventuelt hele ytringen (vidt fokus). I norsk signaliseres fokusdomener ikke ved egne pitchaksenter til slikt bruk, men ved at en av de aktuelle tonesekvensene (se omtalen av aksentfraser nedenfor) realiseres med større tonale utslag. Hvilken som velges, blir avgjørende for hvilket fokusdomene ytringen kan ha (Hognestad 2012:12ff).

Disse forholdene illustreres her med to norske eksempelsetninger, der fokusaksent illustreres gjennom ordet som er skrevet med versaler:

- 1) De KJØPTE en kopp kaffe.
- 2) De kjøpte en kopp KAFFE.

I 1) vil den (eneste) rimelige lesningen av setningen gi snevert fokus på det aksentuerte ordet KJØPTE, slik at setningen kan kontekstualiseres som et rimelig, og negativt, svar på et spørsmål som «Fikk de gratis kaffe?». 2), derimot, kan brukes som svar på både «Kjøpte de en kopp te?» (snevert fokus på kaffe), «Hva kjøpte de?» (fokus på hele objekts-NP-en «en kopp kaffe») og «Hva gjorde de?» (maksimalt vidt fokus).

Vi ser at det å fordele hovedtrykk hensiktsmessig ut fra de behov taleren har for å fokusere (og følgelig også de-fokusere) elementer i en ytring, er ganske komplisert. Når da andrespråkstaleren både har oppgaven med å plassere trykkaksentueringer korrekt på ordplan og samtidig etablere hensiktsmessig fokusstruktur på frase- og ytringsplan, er det ikke rart at manglende mestring lett bidrar til å gi talen preg nettopp av *non-native prosody* (Trouvain og Gut 2007). Og så kommer i tillegg det som gjør norsk ekstra vanskelig, nemlig realiseringen av tonelagene, som alltid starter med en hovedtrykkaksentuering (Kristoffersen 2000: 233ff).

Strukturering av tonal melodi knyttet til hovedtrykkstavelsen

Også her skal utgangspunktet ligge i et konkret eksempel: denne gangen innledningssetningen fra et kjent folkeeventyr (som dialekt databasen til NTNU også bruker som utgangspunkt for innleste dialektprøver (Almberg u.å.)):

Nordavinden og sola krangla om hvem av dem som var den **sterkeste**.

I en tenkt realisering av denne ytringen (en av mange mulige, selvsagt, avhengig av intenderte fokusforhold) kan det være de uthevede stavelsene som får realisert hovedtrykk. Da er det slik at hver av trykkstavelsene trigger en tonal melodi som omfatter vedkommende stavelse og i tillegg alle trykklette stavelser fram til neste trykkstavelse. Bruker vi deler av terminologien fra Trondheimsmodellen for beskrivelse av norsk intonasjon (Nilsen 1992, Kristoffersen 2000:274ff) som verktøy, blir ytringen ved denne prosessen delt opp i et antall aksentfraser (AP):

(**Nordavinden**)_{AP} (**og**)_{AP} (**sola**)_{AP} (**krangla om**)_{AP} (**hvem** av dem som var den)_{AP} (**sterkeste**)_{AP}

En AP starter altså med et hovedtrykk og varer fram til, men ikke inkludert, neste realiserede hovedtrykk, som selvsagt i sin tur starter neste melodi. Hvis vi nå tenker oss et intonasjonssystem med bare én grunnleggende tonal melodi, er det, forenklet sagt, mulig å tenke seg at det å realisere denne ene melodien fem ganger gjennom den aktuelle ytringen vil kunne gi et prosodisk nær-morsmålspreg. En mulighet ville da kunne være å markere alle trykkstavelsene med en høy tone H og deretter la melodien falle gjennom resten av AP-en fram til neste trykkstavelse med H. I tonelagsløse områder i Norge, som vi finner i deler av Troms og Finnmark, vil en slik prosodi simpelthen være den som norsk S1-grammatikk foreskriver.

Det store flertallet av norske dialekter byr imidlertid på langt større utfordringer til vår tenkte andrespråktaler med ambisjoner om god uttale. Hvilken melodi som hører til i en gitt AP, avhenger nemlig av om ordet som bærer trykkstavelsen og trigger melodien, er et tonelag 1- eller tonelag 2-ord. Da blir det ikke lenger snakk om fem identiske melodier, men fem melodier enten av «type 1» eller «type 2». Når det gjelder den gitte eksempelytringen, fordeler dette seg slik, når vi identifiserer tonelaget i de fem ordene med hovedtrykk:

²nordavinden¹sola²krangla¹hvem²sterkeste

I en dialekt med tonelagsmotsetning vil de fem melodiene da fordeles slik i AP-sekvensen:

(²Nordavinden og)_{AP}(¹sola)_{AP}(²krangla om)_{AP}(¹hvem av dem som var den)_{AP}(²sterkeste)_{AP}

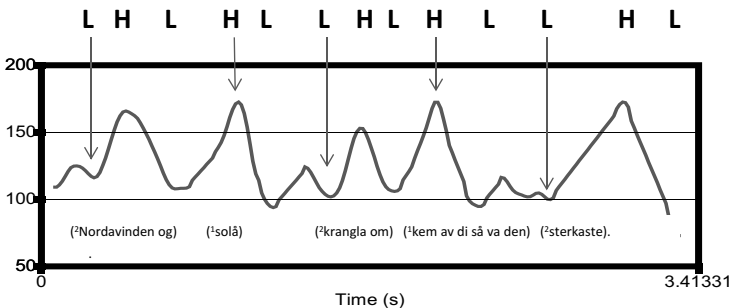
Dette stiller andrespråkstaleren overfor nettopp de oppgavene som de fleste lærere i norsk som andrespråk vil se på som nærmest uoverkommelige: Vedkommende skal a) gjøre hensiktsmessige valg med hovedtrykkplassering for å oppnå en anvendelig fokusstrategi (altså etablere en passende AP-struktur), b) plassere de trykkene som skal til, korrekt på ordplan (hvilket i denne ytringen kanskje bare ville by på problemer i det sammensatte ordet *nordavinden*), c) tilordne korrekt segmentlengde i stavelser med hoved- og bitrykk og endelig d) realisere det samme antall korrekt fordelte tonelagsmelodier som det er AP-er til i ytringen. Den siste oppgaven demonstrerer for øvrig tydelig at tonelagenes bidrag til totalintonasjonen i norsk slett ikke begrenser seg til ordplanet, jf. tradisjonelle minimale par som *bønder* og *bønner*, som gjerne siteres som belegg for en påstand om at tonelag «ikke er så viktig» i norsk intonasjon. Dette er riktig nok korrekt observert hvis vi primært fokuserer på sjansen for misforståelser i kommunikasjonen, for der vil konteksten som oftest ordne opp og disambiguere ytringer (Haugen 1979, Hognestad 1997:25). Blant annet derfor vil talere av norske dialekter som ikke har tonelagsmotsetning, selvsagt klare seg uten problemer. Snakker vi derimot om alle de varietetene av norsk som har motsetningen, må konklusjonen bli at tonelagene faktisk er intonasjonens helt essensielle ingrediens. Så snart vi snakker om faktisk språkbruk og ikke språkbrukernes mentale leksikon, er det AP-ene som er tonelagenes tumleplass, ikke enkeltordene.

Når så voksne andrespråksinnlærere av åpenbare grunner ikke mestrer alt dette – hva gjør de da? Hvordan tar *non-native prosody* seg ut på norsk? Det skal neste del av artikkelen gi eksempler på.

Realisert intonasjon hos talere med norsk som andrespråk

Innledningsvis, og som sammenlikningsgrunnlag, gjengis her (figur 2) en grunnfrekvenskurve (F0) som viser intonasjonen av eksempelytringen ovenfor lest av en norsk morsmålstaler. Det dreier seg om artikkelforfatteren, som har talemålsbakgrunn fra Rogaland. Både denne og de følgende F0-kurvene er generert av analyseprogrammet PRAAT. Interpolering er gjennomgående brukt, hvilket vil si at kurvene genereres slik at de framstår som ubrutte, og ikke med «hull» der det egentlig står ustemte segmenter i ordene.

Figur 2: Intonasjon hos morsmålstaler.

I et klassisk autosegmentalt rammeverk (Goldsmith 1976; for en tillempling til norsk, se f.eks. Hognestad 1997:153ff) kan norske tonelagsmelodier anses bygd opp kun av to tonale byggeklosser, nemlig høye toner H og lave toner L, som så kombineres i ulike sekvenser. De enkelttonene som slik analyseres ut, anses så for å fylle ulike typer markeringsfunksjoner, som trykk, fokusprominens og AP-grense. I den aktuelle rogalandsdialekten kan tonelag 1-melodien noteres som HL, mens tonelag 2-melodien er LHL. Det innebærer altså at en tonelag 1-melodi begynner med en H-tone, mens tonelag 2 begynner med L. I figuren er de fem AP-ene gjengitt under tonekurven. Over kurven angis de fonologiske tonene som det er rimelig å tolke inn i denne realiseringen. Piler viser hvor de fem hovedtrykkene ligger og følgelig hvor hver av de fem AP-melodiene begynner.

Vi ser at forekomsten av høy- og lavpunkter i grafen korresponderer eksakt med de predikerte HL- og LHL-melodiene. De mindre F0-hevingene foran hver av de tre tonelag 2-melodiene kan ses på som morsmålstalerens

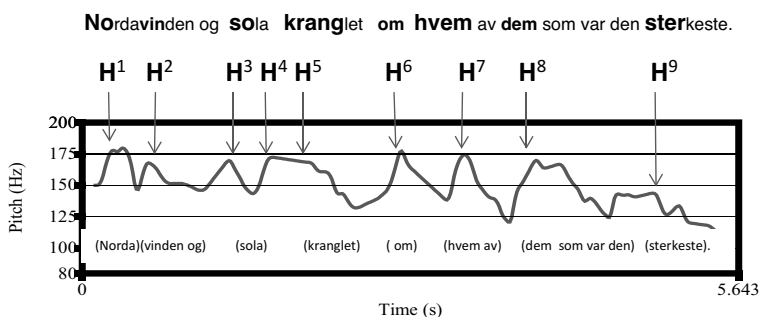
(ubevisste) strategi for å tydeliggjøre L-innledningen til melodiene ved å produsere et lite, men klart registrerbart F0-fall ned mot L.

I det følgende skal vi se på materiale fra tre talere med ulik morsmålsbakgrunn og ulik eksponering for norsk, dels for å studere hva de faktisk gjør intonasjonsmessig og dels for å se om de tre mellomspråksprosodiene deres har noen fellestrekk. Når det gjelder de to første, er et større materiale analysert, og de eksemplene som vises her, kan anses som representative.

Mellomspråkeksempel 1

Her følger den samme ytringen som i figur 2, produsert av en andrespråkstaler, eller rettere sagt: Det er snarere snakk om en *fremmedspråkstaler* i dette tilfellet. Det er en 18 år gammel mannlig begynerstudent i skandinavisstikk, og morsmålet er det aserbajdsjanske hovedspåket azeri (som hører til den tyrkiske språkfamilien, jf. Katzner (1986)). Da opptaket ble gjort, hadde han nettopp vært på et kort studieopphold i Norge, men opptaket er gjort på hans hjemmeuniversitet i Baku. Han har altså ikke botid i Norge, bare et kort besøk i landet bak seg.

Figur 3: Intonasjon hos fremmedspråkstaler fra Aserbajdsjan.

Det er lett å se av figur 3 at denne ytringen pakkes inn i en helt annen intonasjon enn den vi fant hos morsmålstaleren i figur 2, og den er heller ikke overensstemmende med noen annen norsk S1-varietet. For oversiktens skyld er kun H-tonene eksplisitt markert i figur 3, ikke mellomliggende L-toner. Spørsmålet er nå om studentens til dels svært avvikende intonasjon kan forklares ut fra de variablene som er trukket fram tidligere i artikkelen, eller om vi her ser en språklig praksis som vanskelig kan settes på formel

overhodet. Den følgende kommentaren tar ytringen for seg fra venstre mot høyre i figuren, der hver av høytonene er nummerert fortløpende H^1 – H^9 .

Vi kan tenke oss at denne talerens grunnstrategi er å markere hovedtrykk konsekvent med høy tone. Gjennomførte han strategien fullstendig, ville ytringen hans være en stadig gjentakning av HL-konturer. Som nevnt er dette en grunnintonasjon som på mange måter kan sammenliknes med morsmåls-talere fra deler av Troms og Finnmark, altså norsk uten to tonelag.

H^1 sitter der den skal, nemlig som markør av hovedtrykket i *nor-davinden*. Men allerede inne i dette ordet, på stavelsen *-vind-*, kommer H^2 . Den kan tolkes som en måte å uttale det sammensatte ordet på. Det er andreleddet, nærmere bestemt bitrykkstavelsen, som markeres høytonig i tillegg til hovedtrykkstavelsen, men det å la begge sammensetningsleddene framstå med høy tone gir et resultat som ikke er i samsvar med noen S1-varianten av norsk. Problemet her er altså ikke globalintonasjonelt, men ukorrekt trykkhåndtering i det sammensatte ordet, som kan sies å være uttalt med to hovedtrykk istedenfor hovedtrykk og bitrykk.

H^3 er en ny velplassert høytone, for realisert hovedtrykk på *sola* er naturlig i AP-sammenheng, og ordet får korrekt H på trykkstavelsen. Så kommer imidlertid et av de mest avstikkende trekkene i denne lesingen, nemlig H^4 allerede på siste stavelse i *sola*. Begge stavelser i dette korte ordet får altså H-markering. Dette kan i utgangspunktet framstå fullstendig uten mål og mening, men slik er det antakelig ikke. For å forstå hva som skjer, går vi et øyeblikk ut av denne intonasjonsanalysen og introduserer kort et nytt element som forekommer i rikt monn i alle varianter av norsk prosodi.

Innføringsbøker i intonologi framhever gjerne bruken av høy/stigende avslutningstone for å markere uavsluttet sammenheng i taleteksten:

The tonal usages described (...) above clearly exhibit near-universal differences between the use of falling tones on the one hand and the use of rising tones on the other:

<i>Falling</i>	<i>Rising</i>
(...)	(...)
Sentence final	Sentence non-final
(...)	(...)

(Cruttenden 1986:168)

Hognestad (2009 og 2012) påviser hvordan en slik mekanisme brukes også i norsk. Det hevdes imidlertid her at man med fordel kan snakke om *paragraph final/paragraph non-final* snarere enn *sentence final/sentence*

non-final i denne sammenhengen (Hognestad 2012:208). Uavhengig av dialektbakgrunn, men med ulike melodiske konsekvenser, kan en norsk morsmålstaler avslutte enkelte AP-er med høy tone for å signalisere at det på dette punktet i taleteksten ikke er noe makrostrukturelt brudd, men at det som umiddelbart følger, tvert om hører med til samme makro-enhet. Usikkerhet i talesituasjonen (eller et ønske om å beholde ordet og ikke bli avbrutt) kan føre til overforbruk av slike H-avslutninger av jeg-er-ikke-ferdig-typen. Hognestad (2012b) karakteriserer dette fenomenet uformelt som *opptone*. Motsatt kan en lav, eventuelt fallende, tone brukes for å signalisere at vedkommende AP tvert om avslutter en makrostrukturell enhet, eller, om man vil, en «tankerekke». Denne konfigurasjonen kan følgelig med fordel sammenliknes med det som i en skriftlig tekst ville være en grafisk avsnittsmarkering. Gitt at denne intonasjonsstrategien er nær-universell, slik Cruttenden påstår, vil det ikke være overraskende å finne den også hos andrespråksinnlærere i alle faser av innlæringsprosessen.

Så tilbake til den unge studenten fra Baku: I sin lesing av eksempelsetningen oppviser han usikkerhet i lesesituasjonen. Han er i begynnerfasen av sin norskopplæring og opplever nok setningen han er bedt om å lese høyt, som lang. Dermed har han faktisk behov for små «lesepauser», men ønsker likevel å signalisere eksplisitt at setningen ikke er slutt når han tar de små pausene sine. Han deler den opp slik:

Nordavinden og sola
kranglet om
hvem av dem
som var den sterkeste.

Hver av disse enhetene avslutter han så med en *non-final*-H, og disse H-tonene, H⁴, H⁶ og H⁸, kommer da i tillegg til de han trenger for å markere trykkprominens/AP-struktur. Når de ekstra H-tonene framstår som avstikkende og ikke-norske, er det altså ikke egentlig fordi de representerer regelbrudd i norsk intonasjon. De bør snarere beskrives som eksempler på uhensiktsmessig bruk av den tekstbindende mekanismen som faktisk står til alle norsktalendes disposisjon.

Lesingen av setningen fra «Nordavinden og sola» kan etter dette oppsummeres slik:

1. Taleren gjennomfører H-markering av trykkprominens og viser ingen spor av kjennskap til norske tonelag. Dette prinsippet lisensierer H¹, H³, H⁵, H⁷ og H⁹.

2. Et sammensatt ord, *nordavinden*, får H-markering både på hoved- og bitrykkstavelen. Kombinasjonen framstår som intonasjonelt regelbrudd i norsk, men merk at også hos morsmålstalere kan prosodien ha såkalt bitrykksaffinitet, hvilket innebærer at en fokustone H kan assosiere seg til bitrykk snarere enn hovedtrykk (Hognestad 2012:76ff). Men da er det altså enten/eller og ikke både/og som her. I eksempelsetningen er det H² som er den overfløydige høytonen.
3. Leseteksten deles (uhensiktsmessig) opp i fire deler, der de tre første avsluttes med tekstbindings-H (H⁴, H⁶ og H⁸) og den siste med fallende tonebevegelse, jf. at H-tonen på *sterkeste* i den avsluttende AP-en ligger på et markant lavere F0-nivå enn de øvrige. Dette er fullt ut i samsvar med Cruttendens nær-universelle prinsipp. Leseren gir med andre ord denne enkeltsetningen en prosodisk prosessering som om den var et helt avsnitt. Det blir da den høye *frekvensen* av tekstbindings-H snarere enn forekomsten av disse tonene i seg selv som gir lesingen et avvikende preg.

Vi ser at den aserbajdsjanske studentenes sterkt avvikende lesing av den foreliggende ytringen, interessant nok, er fullt ut beskrivbar etter de prinsippene som er introdusert.

Mellomspråkeksempel 2

Det eksempelet som skal analyseres her, kan reint observasjonelt sies å være langt mindre avstikkende enn eksempel 1, i den forstand at den intonasjonen som dokumenteres, ligger langt nærmere det en norsk morsmålstaler ville kunne regne som potensielt autentisk. Det er tatt fra et intervju med en voksen dame bosatt på Sørlandet, og med polsk som morsmål. Hun forteller her om hva som drev henne til å lære norsk kort etter at hun kom som innvandrer til Norge. Da opptaket ble gjort, hadde hun flere års botid i Norge:

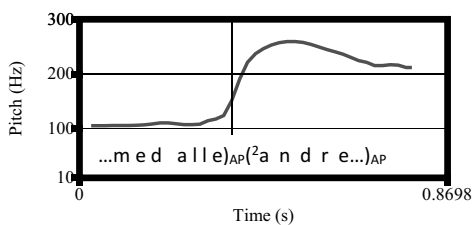
Og (**da** bestemte jeg meg for)_{AP} (**hvis** jeg kan)_{AP}, (**hvis** jeg skal kommuni)_{AP} (**sere** med alle)_{AP} (**andre**, og møte)_{AP} (**andre** folk fra)_{AP} (**andre** land, da må jeg)_{AP} (**snakke**. Så etter)_{AP} (**tre**)_{AP} (**måneder**)_{AP}, (**bare**, og)_{AP} (**jeg** kunne)_{AP} (**snakke**)_{AP}.

Aller først en kommentar til AP-strukturen, siden et godt mål på andrespråkskompetanse er om taleren avgrenser funksjonelle AP-er, altså gir ytringene en fokusstruktur som er formålstjenlig. En rimelig vurdering av

denne tekstbiten er at AP-strukturen er helt grei i de to første linjene, men noe uhensiktsmessig i de to siste linjene.

Denne taleren har i en årrekke bodd i et område der tonelagsmelodiene er henholdsvis HL og LHL, slik tilfellet er i store deler av det vestnorske området, jf. morsmåleksempelen i figur 2. Intervju-utsnittet egner seg godt for å avgjøre om denne kompetente taleren også mestrer tonelagene, siden en rekke ord som innleder AP-er (jf. de uthevede trykkmarkeringene), er tonelag 2-ord, som altså skal ha L-start i denne delen av landet. Figur 4 viser et representativt eksempel fra tekstbiten ovenfor:

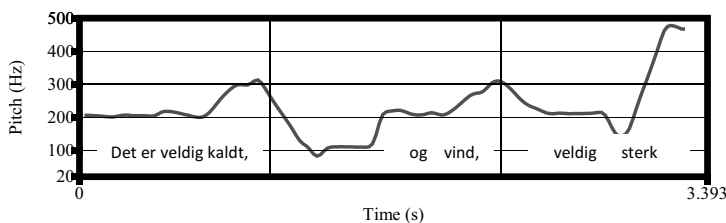
Figur 4: Detalj fra intonasjon hos andrespråkstaler med polsk som morsmål.

Figuren demonstrerer talerens så godt som fullt gjennomførte prosodiske strategi. Hun markerer så godt som konsekvent trykkprominens med H, som i den viste grafen, der trykkstavelsen *an-* i *andre* har fått høy tone istedenfor innledende L i lokalt autentisk tonelag 2.

Unntak forekommer, også hos denne taleren, når hun bruker finale H-toner til tekstbinding, tatt fra en annen talesekvens og vist i figur 5.

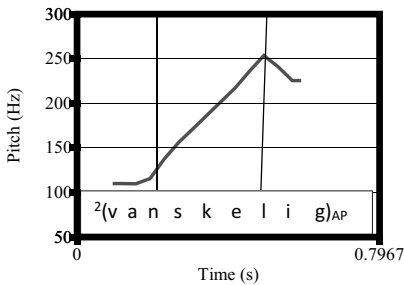
Figur 5: Tekstbinding hos andrespråkstaler med polsk som morsmål.

Her forteller intervjuobjektet om det polske klimaet og «ramser opp» sider ved været i hjembyen sin på intervjutidspunktet. Hver bit i oppramsingen får avsluttende tekstbindings-H (på *kaldt, vind* og *sterk*), bortsett fra den siste (som ikke vises i figur 5), som oppskriftsmessig får L. Dette er selvsagt hva man kunne vente også hos en taler med norsk som morsmål.

Denne taleren oppviser imidlertid også interessante eksempler på faktisk mestring av tonelagsmelodier på Sørlandet. Figur 6 viser et eksempel tatt fra ytringen (**pol**sk er)_{AP}(**vans**kelig)_{AP}

Figur 6: Tonelag 2-realisering hos andrespråkstaler med polsk som morsmål.

Vanskelig er et ord med tonelag 2, og hadde taleren fulgt grunnstrategien sin, ville vi ha forventet en HL-kontur også her, altså en H-tone på trykkstavelen *van-* og deretter et fall mot L ved AP-grensen. Men dette skjer ikke. I stedet uttaler hun ordet med en melodi som uten videre kan identifiseres som LHL, altså den autentiske tonelag 2-melodien i Kristiansand bymål. Siste del av artikulasjonen preges av knirk i stemmen, så derfor har analyseprogrammet ikke klart å oppfatte hele fallfasen som faktisk forekommer i siste stavelse. I opptaket høres uttalen av dette ordet definitivt autentisk norsk ut.

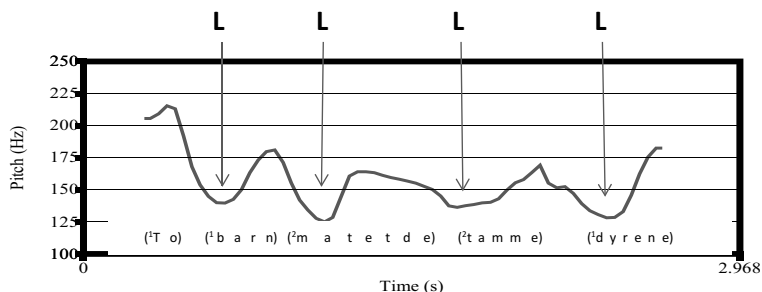
Eksempler som dette indikerer at andrespråksinnlærere som i utgangspunktet ikke mestrer autentisk norsk intonasjon og i stedet lager seg en forenklet (men høyst funksjonell) grunnmodell, likevel produserer enkeltord med korrekt ordprosodi. Dersom dette ordet samtidig er del av en AP med flere trykklette stavelser, vil selvsagt hele AP-en bli korrekt intonert. Dette vil typisk skje med ord som er frekvente i språket, og som innlæreren ubevisst har internalisert med korrekt melodi, akkurat som med korrekt trykkplassering. Hos akkurat denne informanten gjelder dette ord som ²*lærer*,

²klarte og altså ²vanskelig, ord som ikke minst er frekvente i en andrespråksinnlærers verden. Når antallet slike ord etter hvert øker, vil det språklige autentisitetspreget selvsagt også øke. Det kan imidlertid se ut som om dette ikke skjer som fonologiske systemendringer, men som endringer knyttet til leksikon.

Mellomspråkeeksempel 3

Dette er en tysk student som har vært stipendiat i Trondheim og på opp-takstidspunktet er i slutten av stipendperioden, hvilket betyr en botid i Norge på rundt tre år. Han skiller seg fra de to andre talerne som er vist her, ved at han konsekvent markerer trykkprominens med *lav* tone. Ytringen i figur 7 er *To barn matet de tamme dyrene.*²

Figur 7: Intonasjon hos andrespråkstaler med tysk som morsmål.

Nederst i figuren er det vist hvordan en norsk morsmålstaler med tonelagsmotsetning ville kunne ha lest setningen, med samme AP-struktur som andrespråkstaleren har valgt, men med korrekt plassering av tonelag 1- og tonelag 2-melodier.

Heller ikke denne taleren skiller mellom tonelagene, men innleder altså alle AP-er med L, ikke med H som i eksempel 1 og 2. Hans gjennomførte melodi er altså LH, ikke HL. Dette er for det første i samsvar med østnorsk tonelag 1 (og denne taleren har bodd på det østnorske området hele sin tid i Norge), og er dessuten i samsvar med hovedmønsteret som han (og alle andre som lærer norsk som andrespråk!) finner i innlest lydmaterial til innføringsbøker. Her brukes jo som regel et østnorsk talemålsgrunnlag. LH er imidlertid en intonasjonskontur som også forekommer i tysk (Peters 2009:102ff), så her kan heller ikke morsmålstransfer utelukkes.

Oppsummering av mellomspråkeeksemplene

Ingen av mellomspråkstalerne i denne lille case-baserte studien mestret norsk intonasjon fullt ut. Som sagt innledningsvis, er dette på ingen måte egnet til å forundre. Det som imidlertid er verdt å merke seg, er at alle tre har laget seg et forenklet prosodisk system som i prinsippet er det samme for alle tre. De mestrer ikke tonelag og anvender i hovedsak bare én AP-melodi, og denne ene melodien kan sies å tilsvare tonelag 1-melodiene for henholdsvis vestnorsk (eksempel 2) og østnorsk (eksempel 3), altså tonelag 1-melodiene i de delene av landet der disse to har bodd. Taleren i eksempel 1 bruker samme strategi som taleren i eksempel 2, og her kan kanskje det «vestnorske» preget hos en fremmedspråkstaler uten botid noe sted i Norge peke på at en HL-melodi, altså å markere trykkstavelser med høy tone, er en prosodisk grunnstruktur i mange språk. Selv om eksempel 2 kan knyttes til den lokale dialekten som taleren har rundt seg, kan eksempel 1 og 2 dermed også ses på som en gravitering mot en nær-universell intonasjonsstrategi bygget på HL-konturer. Eksempel 3, på den annen side, viser oss en LH-intonasjon som mer spesifikt kan beskrives som forenklet østnorsk, muligens med base også i talerens tyske morsmål.

Disse mellomspråkeeksemplene, der de to første er representative øyeblikksbilder fra et større analysert materiale, har demonstrert noen prosodiske del-ferdigheter som talerne har utviklet. I alle fall når det gjelder eksempel 1 og 2, vet vi at dette har skjedd uten eksplisitt undervisning. Et spørsmål blir da i hvilken grad den faktiske intonasjonen som vi finner hos disse innlærerne, kan levere premisser ikke bare til en bedre forståelse av norsk andrespråksprosodi, men også til en bedre og mer målrettet uttaleundervisning. Her oppsummeres fire forhold som har vært omtalt i artikkelen:

1. Et system for det tonale bidraget til trykkmarkering: gjennomført H eller gjennomført L på trykkstavelser.

Kommentar: Forbindelsen mellom trykk og tone i norsk som er vektlagt i denne artikkelen, gjør at det å utvikle hensiktsmessig intonasjon på frase- og tekstplan, med fordel kan ses i sammenheng med det å utvikle hensiktsmessige strategier for markering av hovedtrykk på ordplan. Dermed kan faktisk et viktig grunnlag for ytringsintonasjonen legges allerede under innlæringen av enkeltord.

2. Valg av ytringsfokus og etablering av AP-struktur i ytringen.

Kommentar: Det som står sentralt her, er a) at fokusforholdene i en ytring henger nøye sammen med hvilke enkeltord som får

realisert hovedtrykket sitt i ytringen og b) at melodien i et slikt trykksterkt ord (for eksempel HL) også blir AP-ens melodi, som altså varer helt fra den aktuelle hovedtrykkstavelsen og fram til neste realiserede hovedtrykk. Slike AP-melodier, som gjerne kan være nær-identiske, blir dermed andrespråksintonasjonens hovedingrediens.

3. Bruk av universelle strategier for tekstbinding.

Kommentar: Svært mange innlærere vil i realiteten bruke tekstbindingsstrategier i morsmålet sitt som langt på vei tilsvarer de som er mulige å bruke i norsk. Å øke den metaspråklige bevisstheten om intonasjon som tekstbinding er imidlertid ikke bare viktig for å peke på at dette prosodiske redskapet i talespråket fins også i norsk. Det kan i høy grad også være snakk om å demme opp for overforbruk av non-final-markeringer i form av H-toner. (En slik bevisstgjøring kunne for øvrig også mange morsmålstalere av norsk ha godt av.)

4. AP-er med korrekt tonelagsrealisering.

Kommentar: Når innlærere møter en norsk dialekt med tonelagsmotsetning i nærmiljøet sitt, vil frekvente ord kunne bli memorert både med korrekt trykkplassering og korrekt tonelagsmelodi som del av den leksikalske informasjonspakken, jf. melomspråkeksempel 2. I den grunnleggende andrespråksopplæringa er det likevel tvilsomt om dette er noe som bør løftes eksplisitt fram, men snarere ses på som en bonus fra lokalmiljøet. I språkopplæring for viderekomne, og for enkelt personer med høye ambisjoner om språkmestring, kan korrekt intonerte ord og AP-er derimot tas aktivt i bruk som ressurs og etter hvert løftes opp på et metaspråklig nivå hos innlæreren.

Sammenlikning med forholdene i det nordlige Norge

Flere steder i denne artikkelen har det forekommet referanser til prosodien i det nordlige Norge, nærmere bestemt de områdene der dialektene ikke har tonelagskontrast. Anekdotisk informasjon tyder faktisk på at andrespråktalere som blir svært flinke til å snakke norsk og nærmer seg en fullt autentisk uttale, men som ganske uunngåelig «henger litt» i intonasjonen, er blitt tatt for å være nordlendinger. En naturlig forklaring på dette kan være at dominans av HL-melodier hos disse andrespråktalere assosieres med nordmenn som har morsmålsdialekter uten to tonelag.

Flere arbeider har kommentert særdrag i språket i det nordlige Norge ut fra det vi absolutt må kunne kalle et språkkontaktperspektiv. Mæhlum og Røyneland (2012:113f) og Sollid (2009) karakteriserer prosodiske trekk i troms- og finnmarksmaal (gjennomført initialtrykk karakterisert ved høytone og fravær av tonelagsmotsetning) som *etnolektiske* trekk. Det man da tenker seg, er at sentrale trekk ved norske dialektvarieteter i dette området faktisk har sitt historiske opphav i læring av norsk som andrespråk. Førstespråket var nordsamisk eller kvensk, og andrespråket var norsk. Den overordnede generaliseringen vil da være at det som opprinnelig var varieteter av norsk utviklet på et samisk substrat, simpelthen ligger til grunn for moderne norske talemål i de nordligste fylkene. Ikke minst når det gjelder intonasjon er dette perspektivet interessant, og en ganske bestemt konklusjon ligger nær: Når folk med samisk eller kvensk som morsmaal skulle lære norsk, må deres møte med norsk intonasjon ha vært av en karakter som er direkte sammenliknbar med de som i dag kommer til Norge utenfra og konfronteres med nettopp den samme komplekse intonasjonen. Og resultatet, utviklet med århundrers mellomrom, er i slående grad likt: en forenklet, men likevel regelstyrt og fullt beskrivbar intonasjon med den samme melodisiteten som hovedkomponent: HL-melodien. Slik sett er den forenklete prosodien som andrespråksinnlærere kan gjøre seg håp om å mestre, ikke bare fullt ut funksjonell. Den ligger meget nær en dialektprosodi som har eksistert i landet svært lenge, og som i de aktuelle områdene i dag er del av den norske S1-grammatikken.

Oppsummering

Denne artikkelen har to hovedpoenger, et faglig og et fagdidaktisk. Den faglige hovedsaken er resultatet fra de case-baserte rapportene fra tre andrespråkstalere med høyst ulike utgangspunkt, både når det gjelder morsmaal og individuell relasjon til Norge. Likevel oppviser de klart sammenliknbare trekk i den faktisk realiserte intonasjonen. Selv informanten fra Aserbajdsjan, med en intonasjon som i særlig liten grad framstår som målspråksnær, viste seg å være beskrivbar langs akkurat de samme linjene som de vi finner hos talere med flere års botid i Norge. De tre analysene er riktignok lite annet enn fikserte øyeblikksbilder, men fellestrekkene er påfallende, og resultatene kan etterprøves i mer bredt anlagte studier. Resultatene som er lagt fram, er dessuten egnet som illustrasjon på en hovedtese i mellomspråksteorien (Selinker 1972), som fremdeles står sentralt i utdanningen av lærere i norsk som andrespråk. De tre mellomspråktalene viser oss en norsk

språkstruktur som er forenklet, men som ved nærmere ettersyn nettopp ikke framstår som kaotisk, men tvert om systematisk og regelstyrt.

Det fagdidaktiske poenget er at innsikter fra undersøkelser av andrespråkstalers faktiske intonasjon synes å kunne brukes som premisser for i større grad å inkludere intonasjon som element i grunnopplæringa i norsk som andrespråk. Et eksempel som springer oss i øynene fra eksempel-materialet i denne artikkelen, er hva en norsklærer hadde kunnet gjøre med å ta fatt i intonasjonen i mellomspråkeksempel 1 og styre den målrettet i retning av intonasjonen i eksempel 2. Taleren måtte da bevisstgjøres om AP-konstituering, altså hensiktsmessig fordeling av hovedtrykk, og AP-melodi, altså systemet i noen nordnorske dialekter som allerede er til stede hos ham *in embryo*. Videre finpussing av intonasjonen kunne så inkludere bevisstgjøring om tekstbindingseffekten (i mange tilfeller påvisbar også i innlærerens morsmål) og dens fallgruber, og endelig en forsiktig introduisering av tonelagene, som så kunne lure seg inn i talen via frekvente leksikalske elementer med korrekt melodiføring. Et lønlig håp kunne være at en strategi langs disse linjene kunne erstatte den berøringsangsten som i dag kan synes å hefte ved intonasjon som emne i norsk som andrespråk.

Noter

- Redaksjonen i NOA og to anonyme fagfeller fortjener takk for kommentarer som i betydelig grad har bidratt til å gjøre teksten bedre. En takk går også til Gjert Kristoffersen. Alle feil og mangler er fremdeles mitt ansvar.
2. Takk til Snefrid Holm for utlån av lydfil til dette eksempelet.

Litteratur

- Almberg, Jørn u.å. Nordavinden og sola. Database og transkripsjoner. Trondheim: NTNU. URL: <http://www.hf.ntnu.no/nos/>
- Cruttenden, Alan 1986. *Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldsmith, John A. 1976. *Autosegmental Phonology*. Bloomington: Indiana University Linguistics.
- Harnæs, Liv Andlem 2008. Uttale og uttaleopplæring i norsk som andrespråk. I Selj, Elisabeth og Else Ryen (red.): *Med språklige minoriteter i klassen. Språklige og faglige utfordringer*. Oslo: Cappelen Akademisk, 177–193.
- Haugen, Einar 1979. *Beginning Norwegian*. London: Harrap.

- Hognestad, Jan K. 1997. *Tonemer i en høytonedialekt*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hognestad, Jan K. 2009. Intonasjon som tekstbinding. *Maal og minne*, hefte 2, 170–202.
- Hognestad, Jan K. 2012. *Tonelagsvariasjon i norsk. Synkrone og diakrone aspekter, med særlig fokus på vestnorsk*. Doktoravhandling i språkvitenskap. Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Hognestad, Jan K. 2012b. Uptalk – også på norsk? I *Språkteigen*, NRK P2 15.1.2012.
- Husby, Olaf og Marit Helene Kløve 2001: *Andrespråksfonologi. Teori og metodikk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Katzner, Kenneth 1986. *The Languages of the World*. London: Routledge
- Kristoffersen, Gjert 2000. *The Phonology of Norwegian*. Oxford: Oxford University Press.
- Kristoffersen, Gjert 2016. Prosodisk utvikling etter gammelnorsk tid. I Helge Sandøy (red.): *Norsk Språkhistorie I: Mønster*. Oslo: Novus, 139–157.
- Kulbrandstad, Lars Anders og Torodd Kinn 2016: *Språkets mønstre. Norsk språklære med øvingsoppgaver, 4. utgave*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ladd, D. Robert 2008. *Intonational Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mæhlum, Brit og Unn Røynealand 2012: *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Nielsen, Anne Jorunn 2016. Intonasjon i norsk som framandspråk – tyske studentars realisasjon av intonasjon i norsk: ei samanfating. I *Brünnen Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 10/1, 105–119.
- Peters, Jörg 2009. Intonation. I *Duden Band 4. Die Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10: 209–241.
- Sollid, Hilde 2009. Etnolekter i Norge. I Tove Bull & Anna-Riita Lindgren (red.): *De mange språk i Norge. Flerspråklighet på norsk*. Oslo: Novus, 153–162.
- Stien, Guri Bordal 2014. Andrespråktoner gjennom førstespråkprosodi: en studie av ordmelodier i norsk spontan tale produsert av personer med lingala og swahili som S1. *Nordand : nordisk tidsskrift for andrespråksforskning*, Volum 9 (2), 9–30.
- Trosterud, Trond 2003. Morfologi og leksikalsk semantikk. I Bye, Trosterud & Vangsnes: *Språk og språkvitenskap. Ei innføring i lingvistikk*. Oslo: Samlaget, 49–122.

Trouvain, Jürgen og Ulrike Gut (red.) 2007. *Non-Native Prosody. Phonetic Description and Teaching Practice*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Abstract

The Prosody of Norwegian as a Second Language

By way of introduction, selected prosodic features of Norwegian are presented, which are of particular concern to teachers of Norwegian as a second language. The focus is primarily on material relevant to introductory teaching of Norwegian aimed at adults. Secondly, three samples of learner interlanguage are analyzed, where the principal aim is to demonstrate some characteristic intonational features of Norwegian as a second language, in comparison with native Norwegian intonation. The findings of the study are also briefly commented on in view of language development in parts of Northern Norway, particularly in Troms and Finnmark counties, where Sami traditionally has been the first language. Here, features of Norwegian dialect intonation are said to have resulted from second language learning processes in the past rather than regular dialect development. These features seem comparable to features observed in present-day learner interlanguage. Finally, on the basis of the analyses, some teaching strategies are suggested.

Key words: phonology, prosody, intonation, tonal accents, interlanguage, second language learning